

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ДВНЗ “Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника”**

ПИШНА НАТАЛІЯ ІВАНІВНА

УДК 811. 161. 2'373:291.315.5 (043.5)

**НАЗВИ ПІСНЕСПІВІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ:
СИНХРОННО-ДІАХРОННИЙ АСПЕКТ**

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Івано-Франківськ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
Мацьків Петро Васильович,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка,
професор кафедри української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Скаб Марія Василівна,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
професор кафедри історії та культури української мови;

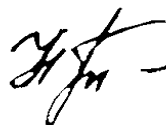
кандидат філологічних наук,
науковий співробітник відділу української мови
Осінчук Юрій Васильович,
Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича
НАН України, м. Львів.

Захист відбудеться 7 жовтня 2016 року о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 20.051.02 у ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” за адресою: 76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 79.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” за адресою: 76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 79.

Автореферат розісланий 6 вересня 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук, доцент

Я. Тишківська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

У зв'язку з політичними й духовно-культурними процесами останніх десятиріч, зі здобуттям Україною незалежності відновилися наукові студії, пов'язані з дослідженням специфіки релігійного стилю української мови. Теоретичні засади вивчення релігійної лексики викладено в працях І. Огієнка і В. Німчука. Мовознавчі аспекти церковно-релігійної проблематики висвітлювали Н. Бабич, Ю. Браїлко, С. Булик-Верхола, Т. Вільчинська, Н. Гуйванюк, Н. Дзюбишина-Мельник, Ж. Колоїз, Т. Коць, П. Мацьків, Л. Мацько, В. Німчук, І. Павлова, О. Петришина, М. Скаб та ін. Останнім часом досліджено історію формування лексико-семантичних груп лексики (С. Бібла (*назви церковних чинів та посад*), І. Бочарова (*назви релігійних свят*), О. Мирончук (*назви чинів святості*), Н. Піддубна (*назви релігійних споруд та їх частин*), Н. Пуряєва (*назви богослужбових предметів*), Ю. Осінчук (*назви богослужінь (загальних, добових, приватних), назви церковних таїнств і складників богослужінь і таїнств; найменування церковних обрядів і священнодійств*)).

Назви піснеспівів своїм корінням сягають часів Київської Русі. Окремі аспекти вивчення історії духовної музики репрезентовані у працях М. Грінченка “Історія української музики”, Б. Кудрика “Огляд історії української церковної музики”, П. Маценка “Нариси до історії української церковної музики”, С. Смоленського “Про давньоруські співочі нотації”, Ю. Ясіновського “Візантійська гимнографія і церковна монодія в українській рецепції ранньомодерного часу”. Л. Корній проаналізувала процес становлення української духовної музики з часів Київської Русі до XIX ст., розглянула історію появи окремих назв піснеспівів (*кондака, тропаря, канона, стихири*) (“Історія української музики”).

Заслужують на увагу дослідження, присвячені українській церковно-співацькій культурі. Так, Н. Александрова розглянула літургічну музику як жанрово-стильовий феномен у творчості вітчизняних композиторів кінця XX – початку XXI ст.; Д. Болгарський розкрив суть Києво-Печерського розпіву як церковно-співочого феномена української культури, простежив генезу, становлення, шляхи розвитку, фактори адаптації та канонізації розпіву в його тисячолітній історичній ретроспективі; І. Задорожній схарактеризував простопініє Бокшая-Малинича в контексті української ірмолойної традиції (на матеріалі ірмосів та вибраних співів літургій). Джерелознавче й порівняльно-стильове дослідження болгарського наспіву і українсько-білоруської традиції церковного монодичного співу кінця XVI – XVIII ст. здійснила О. Путяницька. І. Харитон визначив феномен духовної музики в українській православній традиції, дослідив призначення й роль української православної музики в системі храмового дійства, її соціально-психологічні основи, механізми впливу на вірян, а також трансформаційні

процеси з огляду на сучасний стан та перспективи їхнього розв'язання; О. Шевчук порівняла Київський наспів України та Білорусії XVII – XVIII ст. у контексті церковно-монодійного співу.

Спеціального вивчення в лінгвістичному аспекті потребує лексика на позначення назв *піснеспівів*, засвідчена в пам'ятках писемності української мови XI – XXI ст. Деякі з номінацій піснеспівів дослідив П. Мацьків у монографії “Концептосфера *Бог* в українському мовному просторі”. Праці О. Горбача, С. Булик-Верхоли, Ю. Ясіновського співзвучні з темою нашого дослідження, однак висвітлюють лише деякі її аспекти. У працях О. Горбача подано розвідки про походження української церковної лексики, проаналізовано церковнослов'янські кальки грецьких термінів (назви священнодійств, книг, богослужбових співів, Богослужінь та їх частин), прямі запозичення з грецької мови, схарактеризовано їхній вплив на розвиток української церковно-музичної термінології. Також описано назви музичних інструментів, зареєстровано дефініції назв піснеспівів, їхнє походження. С. Булик-Верхола запропонувала власну класифікацію церковно-музичної лексики періоду X – XVI ст. Вона не виокремлює групи назв піснеспівів, а слова *ірмос*, *канон*, *катавасія*, *кондак*, *стихира*, *псальма*, *подобен*, *піснеспів*, *тропар* аналізує серед назв видів, жанрів музики, окремих музичних творів та їхніх складових частин. Ю. Ясіновський подає дефініції назв: *стихира*, *тропар*, *кондак*, *канон*, *ірмос*, *катавасія* та відносить їх до жанрів та форм літургійного співу.

Пропонована робота – це перша спроба системного опису особливостей формування української релігійної лексики на позначення піснеспівів, що зумовлює **актуальність дисертаційної роботи**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка “Українська мовна картина світу: лінгвокогнітивний, лінгвокультурологічний та лінгвостилістичний аспекти”. Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 1 від 26 січня 2012 року), на засіданні Наукової ради “Українська мова” Інституту української мови НАН України (протокол № 71 від 22 грудня 2014 року). Тему дисертації уточнено на засіданні Вченої ради Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 5 від 19 квітня 2016 року).

Мета роботи – дослідити особливості походження та становлення назв піснеспівів упродовж різних етапів функціонування української мови (з XI по XXI ст.) та здійснити їхній комплексний лінгвістичний аналіз.

Досягнення поставленої мети передбачало розв'язання таких основних **завдань**:

– простежити сучасний стан вивчення релігійної термінологіки;

– проаналізувати походження та функціонування досліджуваних назв у період з XI до поч. XXI ст.;

– визначити джерела, шляхи формування й поповнення назв піснеспівів в українській мові;
– розглянути специфіку лексичних та семантичних процесів, що супроводжували формування назв піснеспівів;

– з'ясувати вплив екстралінгвальних чинників на появу окремих запозичених назв.

Об'єкт дослідження – лексеми на позначення піснеспівів в українській мові.

Предмет дослідження – лексичні й семантичні процеси, що зумовили історичний розвиток зазначених лексем в українській мові.

Методи дослідження зумовлені специфікою мовного матеріалу та метою і завданням його вивчення. Для досягнення мети та розв'язання окреслених завдань використано такі методи та прийоми дослідження: гіпотетично-дедуктивний метод (уможливив збирання фактичного матеріалу); індукцію (застосовано для узагальнення емпіричних даних про назви піснеспівів, зареєстрованих у різних словниках та релігійних текстових джерелах, дедукцію (використано для побудови семантичної характеристики назв піснеспівів у словниках); системно-структурний метод (дозволив описати структуру релігійної лексики, систематизовано назви піснеспівів та відношення між ними, розглянуто функціонування цих назв); типологічний метод (уможливив наукову систематизацію, класифікацію лексичного матеріалу); метод аналізу словникової дефініції (з'ясовано семантичну структуру, особливості досліджуваних назв піснеспівів, що сприяло розширенню списку значень кожної досліджуваної назви); синхронно-діахронний підхід (завдяки якому простежено еволюцію становлення релігійної термінологіки на позначення назв піснеспівів від найдавніших часів до сучасності, зумовлену факторами суспільно-політичного, культурного, економічного, релігійного розвитку, виявлено семантичні зміни); лексикографічний метод (застосовано для вивчення дефініційних, системно-структурних показників релігійної терміносистеми упродовж певного історичного відтинку); описовий метод (допоміг нам встановити інвентаризацію та систематизацію назв піснеспівів); прийом зіставлення (встановлено характер зв'язків між об'єктами, виявлено специфіку аналізованих одиниць, визначено місце назв піснеспівів в лексичній системі української мови), прийом внутрішньої інтерпретації (здійснено спостереження над виділеними одиницями, роз'яснено функціонування конститuentів мовної структури на основі парадигматичних, гіперо-гіпонімічних, синонімічних, омонімічних, антонімічних зв'язків).

Джерельною базою дослідження стали церковно-богослужбові тексти й літургійна література XI – поч. XXI ст.; лексикографічні праці, зокрема словники різних типів: термінологічні, тлумачні, етимологічні, історичні, діалектні, перекладні, релігійна й релігієзнавча періодика (усього 142 джерела).

Наукова новизна праці полягає в тому, що *вперше* в українському мовознавстві на основі українських писемних пам'яток різних стилів і жанрів та церковно-богослужбової літератури досліджено в синхронному й діахронному аспектах релігійну термінологію на позначення назв піснеспівів та виявлено специфіку лексичних та семантичних процесів, що супроводжували формування назв піснеспівів.

Теоретичне значення роботи. Викладені в дисертації спостереження щодо історії становлення та розвитку української релігійної лексики на позначення піснеспівів сприятимуть подальшому розвитку українського термінознавства, будуть корисними для дослідження терміноназв різних галузей, суміжних із релігійною термінологією.

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення дисертації полягає в тому, що зібраний, систематизований та проаналізований матеріал може бути використаний під час вивчення різних навчальних дисциплін вищої школи (лексикології, фразеології, семасіології, стилістики), для проведення спецкурсів і спецсемініарів з історії української літературної мови, культури й релігії, при укладанні різних типів словників української мови, зокрема термінологічного, церковно-релігійного, етимологічного, історичного словника. Дисертаційний матеріал може слугувати джерелом для поглиблення знань з історії духовної музики й культури українського народу.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й висновки дисертації оприлюднені на таких наукових форумах: II Міжнародній науковій конференції “Українська мова і сфера сакрального” (Чернівці, 10 – 12 жовтня 2013 року); XIII Міжнародній науковій конференції “Проблеми української термінології СловоСвіт 2014” (Львів 25 – 27 вересня 2014 року); IV Міжнародній науково-практичній конференції “Рідне слово в етнокультурному вимірі” (Дрогобич, 17 – 18 жовтня 2014 року); V Міжнародній науково-практичній конференції “Рідне слово в етнокультурному вимірі” (Дрогобич, 22 – 23 жовтня 2015 року); щорічних звітних наукових конференціях викладачів та студентів філологічного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (2012 – 2015 рр.).

Публікації. Основні результати дослідження відображено в дев'яти публікаціях (з них вісім статей у фахових наукових виданнях, одна – у закордонному періодичному виданні). Загальний обсяг публікацій – 4,5 друкованого аркуша.

Структура та обсяг дисертації. Структура роботи зумовлена загальною метою дослідження та поетапним розв'язанням конкретних завдань. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів із підрозділами та висновками до них, текстових джерел (41 позиція), лексикографічних та довідникових джерел (101 позиція), списку використаної літератури (167 найменувань). Загальний обсяг роботи становить 227 сторінок, з них – 199 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У “**Вступі**” обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету й завдання роботи, визначено об’єкт, предмет, джерельну базу й методи дослідження, з’ясовано теоретичне та практичне значення отриманих результатів, наукову новизну, окреслено структуру дисертації, вказано на зв’язок дисертації з науковими програмами, планами, темами, подано відомості про апробацію та публікації.

Перший розділ – “**Теоретичні засади дослідження назв піснеспівів в українській мові**” – складається з чотирьох підрозділів. У першому – “*Сучасний стан вивчення релігійної термінологіки*” – проаналізовано наукові праці, в яких досліджено релігійний стиль (О. Горбача, С. Булик-Верхоли, О. Петришина, Г. Наконечної, М. Юрковського, П. Мацьківа, Ю. Браїлко, Ю. Осінчука, Р. Мізя, О. Мирончука) і які суголосні з проблематикою нашої дисертації. О. Горбач у статті “Українська народня релігійно-християнська термінологія й лексика” виокремив такі поняттєві групи церковно-релігійної лексики: 1) *духовенство*, 2) *церква*, 3) *чинодіяння*, 4) *свята*, 5) *наука*. В іншій статті “З історії української церковно-музичної термінології” згаданий автор проаналізував церковнослов’янські кальки грецьких термінів (назви священнодійств, книг, богослужбових співів, Богослужінь), подав дефініції назв піснеспівів, їхнє походження. С. Булик-Верхола здійснила аналіз основних тематичних груп церковно-музичної лексики періоду Х – XVI ст., виокремивши *назви музичних інструментів, назви професій в царині церковного співу, назви співацьких голосів та їхніх регістрів, назви музичних колективів, назви дій, процесів праці в галузі музики, назви видів, жанрів музики, окремих музичних творів та їхніх складових частин, назви графічних знаків, які використовували для запису музики, прикрас мелодичного рисунка, назви місць розташування співаків, назви різних видів вокально-хорового співу, назви церковних півчих книг, трактатів, зошитів, уставів, правил* та проаналізувавши їх з погляду становлення та розвитку, структурно-граматичної будови та лексико-семантичних особливостей.

О. Петришина на матеріалі проповідей Йосифа Сліпого розглянула такі тематичні групи релігійної лексики: 1) *храм, його частини, внутрішні атрибути, церковне начиння*; 2) *церковні служби та їх складові*; 3) *духовенство, служителі церкви*; 4) *святі таїнства: Євхаристія, Причастя, Хрещення, Миропомазання, хіротонія*; 5) *терміни, що пов’язані з теологічною наукою та стосуються головно статусу церкви, релігійно-культурних понять* тощо. Г. Наконечна виділяє десять лексико-семантичних груп богословських термінів: 1) *слова і словосполучки для називання Божих осіб і святих*; 2) *терміни на позначення догм (істин) християнської віри*; 3) *назви віросповідань і церков*; 4) *назви богослужбових книг*; 5) *назви церковних відправ*; 6) *гімнографічні назви*; 7) *назви релігійних свят і постів*; 8) *назви духовних зібрань і установ*; 9) *назви церковних чинів*; 10) *назви частин храму та предметів церковного вжитку* та ін.

П. Мацьків, системно й різноаспектно осмислюючи концептосферу *Бог* у біблійній, фольклорній, лінгвістичній картинах світу, аналізує лексико-тематичну групу назв молитов, піснеспівів у структурі поняттєвого поля “священна дія”, простежує історію формування номенів *кондак, прокимен, стихира, тропар, ірмос, акафіст, акростих, антифон* в українській мові. О. Мирончук проаналізував історію та семантику лексем на позначення Богородиці, ангелів, старозавітних і новозавітних святих. Ю. Осінчук у монографії “Історія української богослужбово-обрядової лексики” з’ясував склад, структуру, походження, історію функціонування української богослужбово-обрядової лексики (назви загальних, приватних богослужінь, назви церковних таїнств, назви складників богослужінь і таїнств, назви богослужбових обрядів, назви церковних священнодій, назви літургійних жестів, назви молитов, молитовних формул, і літургійних виголосів), виявив чинники, що вплинули на формування української богослужбово-обрядової лексики, розглянув системні відношення української богослужбово-обрядової лексики.

Основними чинниками, які впливають на розвиток релігійної підсистеми української мови, є: розвиток науки, соціально-політичні й культурно-релігійні умови в лінгвістичному соціумі, церковна політика суспільства, видання богослужбової літератури, роль учених, церковних діячів, видатних особистостей кожного періоду, які зробили особливий внесок у розвиток науки, релігії, церкви, держави. У формуванні релігійної термінології дія культурно-політичного й суспільно-релігійного чинників надзвичайно важлива. Політична ситуація в Україні завжди впливала на розвиток української мови, на її внутрішньомовні процеси (ідеться про соціальне підґрунтя функціонування мови в конкретних історичних обставинах).

У другому підрозділі – “*З історії виникнення релігійних піснеспівів в українській мові*” – проведено спостереження над еволюцією назв піснеспівів в українській мові.

Українські релігійні піснеспіви своєю з’явою завдячують прийняттю християнства на Русі. Самі назви піснеспівів запозичені з грецької мови або перекладені (скальковані) з цієї мови. Уже в X столітті при культових спорудах діяли церковні хори, школи, які закладали основи релігійного співу (піснеспіву). Дискутується, однак, думка, що піснеспіви, як і інші релігійні назви, виникли значно раніше, до IX століття. Вона вмотивована тим, що вже в дохристиянські часи побутували слова, які називали релігійні поняття поганства. З уведенням християнства частина дохристиянських назв у давньоукраїнській мові зникла, частина переосмислилася, набула нових семантичних прирощень, що відповідало запитам нової релігії.

У давньоукраїнський (давньокиївський) період виникають піснеспіви на честь святих – кн. Бориса і Гліба (*кондак, канон, стихира*), Володимира (*тропар*), преп. Феодосія (*канон і стихира*). Грецькі та болгарські священники й співаки з Візантії привезли із собою в Київську Русь літургійні книги та співи, саме від них запозичено композиційно-структурні особливості співів, молитов, доместикову професійну програму виконання співу. Більшість назв на позначення релігійних

піснеспівів походять із грецької мови й потрапили в українську мову завдяки релігійним, політичним, культурним зв'язкам наших предків-русичів з іншими народами. У такий спосіб з'являлися запозичення та збагачувався активний лексикон давньоукраїнської мови. О. Горбач зауважує, що декотрі запозичення з грецької зберегли грецьке закінчення *-os* (*ірмос, ікос*).

На давньоукраїнському мовному ґрунті запозичення відбувалися шляхом семантичного калькування з грецької мови з додаванням українських суфіксів: *-н-, -льн-, -ньн-, -івк-, -ник-* тощо: *непорочні, величальні, троїчний, покаянні, блаженні, величальні, мученичні, воскресний, хрестовоскресний, відпустовий, щедрівка, Єдинородний Сину; сідальний, трьпѣсньна, четверопѣсньна, світильні, похвальні, многоліття, Сподоби, Господи, задостойник, ексапсальм (шестипсалміє)*.

У третьому підрозділі – “Місце назв піснеспівів у лексичній системі української мови” – охарактеризовано місце релігійної термінології на позначення піснеспівів у лексичній системі української літературної мови, розглянуто лексичні та семантичні процеси, що супроводжували формування назв піснеспівів в українській мові.

Лексика релігійного стилю на позначення назв піснеспівів перебуває в постійному розвитку. Цей поступ зумовлює виникнення нових слів (синонімів) або ж перехід до пасивного словника української мови. Деякі архаїчні назви релігійної термінології (*азматик, согласіє, канонархати*) цілковито витіснені зі словникового фонду української мови.

Спорадично фіксуємо антонімічні відношення між окремими назвами піснеспівів на зразок *славослов'я мале – славослов'я велике*. Назва піснеспіву *сідальний* протиставляється піснеспіву *несідальний* (синонімічна застаріла назва до слова *акафіст*) за семантичною ознакою.

У системі релігійної термінології простежуємо міжфункційно-стильову омонімію номінацій піснеспівів (*покаянний, троїчний, блаженний, непорочний, світильний, канон, катавасія*). Досліджувані міжфункційно-стильові омоніми перебувають у межах однієї частини мови: *канон* (іменник), *світильний* (прикметник), *катавасія* (іменник), *трисвятий* (прикметник), *троїчний* (прикметник), *непорочний* (прикметник), *покаянний* (прикметник), *блаженний* (прикметник). Вони цілковито збігаються за звуковим складом, тотожні дериваційно, але гетерогенні за ознакою сакральне – профанне.

У четвертому підрозділі – “Методика дослідження назв піснеспівів в українській мові” – описано етапи та методику аналізу назв піснеспівів в українській мові. Процес дослідження назв піснеспівів в українській мові ми проводили у певній послідовності. На початковому етапі застосували гіпотетично-дедуктивний метод, який передбачав: 1) збирання фактичного матеріалу; 2) узагальнення зібраного матеріалу. Цей шлях подібний до методу узагальнення, у процесі якого переходимо від окремого до загального. Процес узагальнення аналогічний з процесом аналізу та процесом порівняння; 3) етап дедукції (з лат. *deduction* – виведення, доведення), результатом якого є підтвердження вихідних думок, визнаних істинними; 4) вивірення нових знань шляхом

зіставлення їх з додатково отриманими фактами. У межах загальнонаукових методів використано індукцію для узагальнення емпіричних даних (назв піснеспівів, зареєстрованих у різних словниках та релігійних текстових джерелах), дедукцію – для побудови схем семантичної характеристики назв піснеспівів у словниках.

На другому етапі наукового пошуку завдяки аналітико-описовому, системно-структурному методам (прийомам інвентаризації, систематизації мовних одиниць) залучено тексти для вибірки матеріалу, виділено одиниці аналізу (назви піснеспівів), здійснено їхню структурно-граматичну класифікацію й інтерпретацію, запропоновано власну систематизацію назв піснеспівів та обґрунтовано її. Завдяки системно-структурному методу описано структуру релігійної лексики, систематизовано назви піснеспівів та відношення між ними, розглянуто функціонування цих назв.

Третій етап – синхронно-діахронне та лінгвістичне спостереження над назвами піснеспівів. Вивчення мовних елементів упродовж певного історичного розвитку мови аж до сучасності передбачає використання синхронно-діахронного аспекту дослідження. У межах лінгвістичних методів використано зокрема типологічний метод, метод аналізу словникової дефініції. На цьому етапі дослідження було застосовано такі методи та прийоми аналізу: синхронно-діахронний, лексикографічний, описовий, зіставний.

У другому розділі – **“Історія становлення назв-однословів на позначення піснеспівів”** – проаналізовано динаміку формування простих та складних назв піснеспівів в українській мові. Функціонування згаданих утворень достатньо повно ілюструє процес формування й розвиток релігійної термінології української мови. Проілюструємо це на прикладі лексеми *акафіст*. На позначення цього піснеспіву в грецькій мові існувала лексема *ακαθιστος*, що була запозичена давньоукраїнською мовою через посередництво церковнослов'янської. На першу фіксацію цього номена натрапляємо в давньокиївських пам'ятках XI ст., поданих в “Матеріалах для словаря древнерусского языка” І. Срезневського (його значення – ‘1. славословний гімн, під час виконання якого не можна сидіти. Спершу так називався гімн Пресвятій Богородиці, який виконували у Візантії в ніч на суботу п'ятої неділі великого посту: кожний *кондак* його, крім першого, закінчується приспівом *аллилуїя*, а кожен *ікос* приспівом *радѹисѧ невѣсто неневѣстѧнаѧ: Слoуѣва стѣѧа Бѣда въ пакѣ вѣрѣ. ѿ не по*”. У “Типіку Української Католицької Церкви” зазначається, що ‘*ακαθιστος* – несідальне, співається на спогад потрійного визволення Царгорода від навали ворогів завдяки заступництву Богоматері, чесну ризу якої (принесену з Єрусалима та покладену св. Пульхерією у Влахернському храмі) та ікону Одигітрії (намальовану, на думку греків, св. Лукою) обносили навколо міста, випрошуючи допомогу Пречистої’. Існує версія, що найдавнішим був акафіст до Божої Матері з VII ст. й написав його Роман Сладкопівець. “Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.” згаданого слова не документує. У XVI ст. лексему *акафіст* вживано у формі чоловічого й середнього родів: *акафисть*, *акафисто* з семантикою ‘церковний

піснеспів на славу Христа, Богоматері й святих'. У "Лексисі" Л. Зизанія збережено обидві синонімічні назви – *âkâ-âist'ь, нес'ьдал'но*'. Аналізований термін вживається в пам'ятках української мови XVI – XVIII ст. у фонетичних варіантах: *ака-â-ист'ь, ака-â-іст'ь, ока-â-ист'ь, ака-â-істост'ь, ака-â-іст'ь*. "Русько-мадярський словник" Л. Чопея також реєструє фонетично-орфографічні варіанти досліджуваного слова – *"акатисть, акафтисть, акафисть"*. Найменування *акафіст* в "Етимологічно-семантичному словнику української мови" І. Огієнка подано зі значенням 'похвальна Служба на честь Ісуса Христа, Божої Матері або якого Святого'. Семантику 'хвалебний піснеспів у православній церкві, який співають стоячи', зафіксовано в "Етимологічному словнику російської мови" М. Фасмера.

У "Словарі української мови" за ред. Б. Грінченка зареєстровано фонетичні варіанти – *акахвист* і *акахтист*, а також *окахтист*. Таке ж написання було властиве південно-західному наріччю, живій народній мові того часу. Серед низки фонетичних варіантів на позначення цього церковного піснеспіву натрапляємо на форми *акафіцц*, *кафіст*, описані О. Горбачем. У "Малорусько-німецькому словнику" Є. Желехівського занотовано *'акафист'*. У "Словнику церковно-обрядової термінології" Н. Пуряєвої зафіксовано два фонетичні варіанти: *акафист* й *акатист*, які мають значення 'похвальна пісня на честь Ісуса Христа, Богородиці чи святого, що складається з 13 кондаків та 12 ікосів, яку виконують поза богослужінням добового кола'. У реєстр "Малого церковно-слов'янсько-українсько-англійського словника" входить найменування *âkâ-âist'ь* із семантикою 'несідальний славень, зложений з 13 кондаків і 12 ікосів з буквами грецької азбуки'. У сучасних лексикографічних джерелах *акафіст* – це 'особливий вид молитовно-хвалебних пісень на честь Христа, Богородиці й святих'. Таке ж значення зафіксоване у "Великому тлумачному словнику української мови" за ред. В. Бусела.

Лексема *акафіст* послужила твірною основою для *акафистник*, яке має різні значення: 1. 'богослужбова книга, яка містить акафісти Спасителю, Божій Матері й різним святам про особливі події із земного життя Господа Ісуса Христа і Пресвятої Богородиці (Страстям Христовим, Успінню Богородиці), а також акафісти Святителю Миколаю, Святому Йоанну Предтечі й іншим святам'; 2. 'виконавець, знавець акафісту, молитовник із текстом акафісту'. "Словник церковно-обрядової термінології" Н. Пуряєвої подає лексему *акафіст* зі значенням 'церковно-богослужбова книга, збірка акафістів'.

До простих назв однословів на позначення піснеспівів належать іменникові (*догматики, акафіст, іпакой, стихира, канон, тропар, антифон, кондак, ікос, ірмос, катавасія, прокимен, алилуя, алилуарій, коляда, щедрівка, гімн, псалом, катизма*) та прикметникові / дієприкметникові (*величальні, воскресний, богородичний, троїчний, мученичний, покаянні, непорочні, похвальний, блаженні, світильний, причасний, відпустовий, степенні*) лексеми. До складних назв піснеспівів

зараховуємо прикметникові (*трисвятий, хрестовоскресний, хрестобогородичний*) та іменникові (*задостойник, експсальм (шестипсалміє)*) лексеми.

Церковні піснеспіви залежно від виду богослужіння поділяються за характером піднесеності (критерієм урочистості) на: 1) сумні (медитативні) та 2) радісні. За критерієм протяжності в часі розрізняють піснеспіви скорочені (*ірмос, трисвяте, возглас, трипіснець, чотирипіснець, причасний, поліелей, многоліття, катавасія, алилуарій, інакой, догматик, світильний, кондак, троїчні, покаянні, величальні, непорочні, мученичні, хрестовоскресні, похвальні*), розлогі (розтягнені у часі (*акафіст, псалом, шестипсалміє, кафизма, херувимська, стихири, антифон, гімн, коляда, щедрівка, канон, сідальний, хрестобогородичний, прокимени, богородичні, блаженні, воскресні*)). За ступенем змінюваності / незмінюваності пісне співи диференціюємо на стабільні (*догматики з богородичними, ірмоси воскресні, сідальні та степенні антифони, алилуя, катизма, трисвяте, причасний, псалом, інакой тощо*) та нестабільні (*подобні, катавасія, стихири Євангельські, тропарі, кондаки, канони на великі свята, гімн, догматики, алилуарій, поліелей, прокимен, ірмос, щедрівка, шестипсалміє, коляда, відпустовий, хрестобогородичний, світильний, покаянні, богородичні, мученичні, блаженні, троїчні, похвальні, хрестовоскресні, воскресні, непорочні, величальні, переможна й ангельські пісні*). За кількістю осіб під час виконання співу: *одноголосні (одноосібні) й багатоголосні (багатоосібні)*. Перші виконуються священиками, дияконами, дяками, особами вищих санів у вигляді молитов і проповідей. Другі – церковним хором, усіма вірними, окремими парафіями, це насамперед *антифони, псалми, священні тексти, гімни, стихири* та ін.

Констатуємо, що деякі з назв піснеспівів характеризуються полісемійністю, зокрема й виходом за межі сакральності. Так, лексеми *канон* в українському мовному просторі властиве не тільки релігійне значення ('церковна пісня на честь святого чи празника', 'книги святого письма', 'церковні правила' тощо), а й профанне ('гармата', 'правило', 'мед, який варили на храмове свято' тощо). У діалектах української мови лексема *інакой* зафіксована зі значеннями: 'церковний піснеспів', 'послух', 'відповідь на піснеспів'. Назва *катавасія* має й профанне значення – 'гармидер, безлад'. Номінація *колядувати* також характеризується полісемійністю (пор.: *колядувати* в значеннях 'отримати винагороду за колядування' 'ходити в гості'; ці значення характерні відповідно закарпатським та гуцульським говіркам).

Низка досліджуваних лексем відзначається високою словотвірною продуктивністю. До таких належать слова *канон* (*канонний(-е), канонік, каноник, канонарх, канонархати*), *коляда* (*колядковий, колядник, колядниця, колядування, колядувати*), *щедрий* (*щедрівка, щедрівчаний, щедрівник, щедрівниця, щедрувати, відщедрувати*), *псалом* (*псаломний, псаломник*). Інші терміни (*кондак, тропар, ірмос, стихири, акафіст*) мають невисоку словотвірну активність – *кондакар, тропаріон, ірмологіон, стихирар, акафісник*. Наявність похідних свідчить про розбудову

лексичного складу мови, своєрідне «вростання» релігійної лексики в українську мовну картину світу. Підтверджує цей процес поява фразеологізмів на зразок *тропарів з кондаками дати* (побити когось), *як по псалтирю читає* (відповідати чітко, без зупинки).

Переважає більшість досліджуваних однословів (*величальні, воскресні, покайні, світильні, сідальні* та ін.) функціонує тільки в релігійному дискурсі, незначна частина належить як до загальноновживаного шару лексики, так і до термінової лексики.

У третьому розділі – “**Формування складених терміноназв піснеспівів**” – досліджено процес становлення і розвитку назв піснеспівів (вільних та зв’язаних словосполук) в українській мові (*вічна пам’ять, славослів’я мале, славослів’я велике, херувимська пісня, переможна пісня, ангельська пісня, різновиди стихир, псалмів, антифонів, канонів, тропарів, прокименів; Достойно є, Світе Тихий, Многії літа, Єдинородний сину, Сподоби, Господи, Нині відпускаєш, Господи, помилуй, кондак Вибраній володарці, стихири на Господи, воззвах*).

Терміноназви *канон, антифон, тропар, стихира, псалом* є базовими для складених термінів. Залежні від них прикметники та іменники модифікують, конкретизують семантику вихідного терміна (*канон повний, канон неповний, великий канон, канон молебний, канон мученичний, канон покайний, канон хрестовоскресний, канон воскресний, канон заупокійний, антифон степенний, антифон зображальний, антифон псалтиря, антифон воскресний, тропар воскресний, тропар покайний, тропар заупокійний, тропар святому, тропар храму і дня, тропар ангелів, тропар прошення, тропар пророцтва, тропар надгробний, тропар непорочний, тропар відпустительний, тропар троїчний, тропар мученичний, псалом зображальний, псалом степенний, псалом хвалитний, псалом п’ятдесятий, стихира богородична, стихира стиховна, стихира литійна, стихира хвалитня, покайна стихира, стихира мученична, заупокійна стихира* тощо).

Назвам піснеспівів притаманні гіперо-гіпонімічні, родо-видові відношення, а також структурні, семантико-класифікаційні ознаки. Так, видові поняття (*гіпоніми: канон, кондак, тропар, стихира, акафіст, прокимен* тощо) окреслюють загальне родове поняття (*гіперонім*) – релігійний піснеспів. Те саме поняття може бути водночас і гіпонімом, і гіперонімом: наприклад, термін *канон* є гіперонімом для номінацій, що групуються за різними ознаками: 1) структурою: *двопіснець, трипіснець, чотирипіснець, повний канон, неповний канон, великий канон*; 2) тематичним спрямуванням: (*канон великодній (воскресний), канон заупокійний, канон відпустительний, канон покайний, канон троїчний, канон Богородичний, канон святих чи свята*); 3) видом богослужіння: *канон євхаристійний (літургійний), канон утренній і канон молебний*); 4) часом виконання (*щоденний (несвятковий), недільний (святковий), ранішній, денний, вечірній, святих чи свята* тощо).

Антифони за цими ж ознаками поділяються на *антифон вечірній, антифон утрени, антифон кафизми, антифон псалтиря, антифон воскресний, антифон зображальний, антифон недільний, антифон повсякденний, антифон святковий, антифон степенний*. Тоді як *тропарі* виокремлюють за тематичним спрямуванням: *тропар покаянний, тропар заупокійний, тропар ангелів, тропар прошення, тропар пророцтва, тропар надгробний, тропар непорочний, тропар відпустительний, тропар троїчний* тощо; часом виконання: *тропар святому, тропар храму і дня, тропар воскресний*. Псалми, своєю чергою, поділяють на *зображальні, початкові, степенні, хвалитні, вибрані*. За критерієм часового виконання серед *стихир* виділяють: *ранішні / вечірні; святкові (храмові: празника, свята) / несвяткові (щоденні)*; за змістовим наповненням серед останніх розрізняють: *стихири на Господи, воззвах, стихири стиховні, стихири литійні, стихири хвалитні, стихири євангельські, стихири богородичні, стихири покаянні, стихири мученичні, стихири пісні, стихири амореєві, анатолієві, ангельські*. Назви *канон, кондак, богородичний, антифон, тропар, стихира, псалом* є гіперонімами щодо гіпонімів, які вказують на час виконання, вид богослужіння тощо.

У межах гіпонімів виокремлюємо співгіпоніми. Співгіпоніми – це номінації, які можуть мати різну структуру, аналогічні слова, корені або основи, словосполуки та спільність на рівні значень. Співгіпоніми на позначення назв піснеспівів у релігійній термінології за структурою – це атрибутивні словосполуки на взірць: *канон – великий канон, канон до Богородиці – молебний канон, пам'ять – вічна пам'ять, пісня – херувимська пісня, переможна пісня, ангельська пісня* тощо.

Прикметники у складених терміноназвах можуть субстантивуватися: *троїчний канон – троїчний, мученичний тропар – мученичний, самогласна стихира – самогласна, покаянний тропар – покаянний, мученичний канон – мученичний, богородична стихира – богородична*.

Частина словосполучень на позначення назв чи різновидів піснеспівів утворені конверсивним способом (субстантивация), де прикметник трансформувався в іменник залежно від синтаксичної позиції: *стихира литійна – стихира на литії, стихира стиховна – стихира на стиховні, стихира хвалитня – стихира на хвалитні, заупокійна стихира – стихира за упокій, тропар заупокійний – тропар за упокій, канон денний – канон дня, антифон вечірній – антифон вечірній, антифон недільний – антифон неділі, кондак богородичний – кондак Богородиці*.

Значна частина складених (як і простих та складних) назв піснеспівів запозичена в українську мову досить давно, більшість у цілому адаптована до її фонетичної, орфографічної й граматичної систем (мають такі ж парадигми відмінювання і фонетичне оформлення, як і власне українські назви). Розбіжність у написанні зумовлена відсутністю єдиної універсальної норми сучасного українського правопису щодо регламентації графічного оформлення релігійної лексики.

ВИСНОВКИ

Проведений синхронно-діахронний аналіз терміногрупи назв піснеспівів дає змогу зробити певні узагальнення щодо умов їх виникнення і становлення в українській мові, що, на наш погляд, можна екстраполювати на всю систему сакральної лексики.

Релігійна термінолексика на позначення різновидів піснеспівів становить систему, що інтенсивно формувалася за загальними тенденціями розвитку та закономірностями функціонування української мови на різних етапах. Важливим чинником, що вплинув на становлення цієї групи лексики, стало запровадження християнства й виникнення осередків релігійної освіти. Попри тривалу (тисячолітню) еволюцію досліджувані назви піснеспівів модифікувалися мінімально і до початку XX століття зберегли архаїчні форми.

Значна частина терміноназв грецького походження відома вже з XI століття (*прокимен*, гр. προκειμενον; *азматик/алилуарій*, гр. ἀσματικον, asmaticum; *гімн*, гр. ὕμνος ‘урочиста пісня’; *богородичний*, гр. θεοτόκιον; *катизма*, гр. κάθισμα; *поліелей*, гр. πολυέλεος; *канон*, гр. κανών, *кондак*, гр. κοντάκιον; *ікос*, гр. οἶκος; *тропар*, гр. τρόπος сгр. τροπάριν; *акафіст*, гр. ἀκαφιστος; *стихира*, гр. στιχηρά; *антифон*, гр. ἀντίφωνον, ἀντίφωνα, antiphona; *катавасія*, сгр. καταβαλω; *псалом*; гр. ψαλμός *причасний (кеноник)*, гр. κοινωνικόν; *світильний*, гр. φωταγωγικόν; *Господи помилуй* гр. Κύριε, ἐλέησον, *переможна пісня* гр. ἐπινίκιος ὕμνος; *похвальна пісня*, гр. “ἐπαινετός; ἐπαινούμενος, ὄξιᾶπαινος”; *ступенна пісня*, гр. ὁδὴ τῶν ἀναβασιμῶν та ін.). Дещо пізніше, у XV столітті, зафіксовано назви: *ірмос*, гр. εἶρμος; *відпустовий, мученичний, хрестобогородичний*; у середині XVII ст. – *догматик*; гр. δόγμα, δόγματος; *Достойно є*, гр. Ἄξιον ἐστί.

На давньоукраїнському мовному ґрунті шляхом семантичного калькування з грецької мови утворені лексеми: *воскресні, величальні, троїчний, покайні, похвальні, блаженні, величальні, сідальні, мученичні*, що функціонують в українському мовному просторі як вторинні найменування. Усе це дає підставу говорити загалом про сформованість цієї релігійної термінолексики вже в давньокиївський період.

Невелика частина назв піснеспівів запозичена з латинської мови через польське посередництво (*коляда* з лат. Calendae; *Нині відпускаєш*, лат. Nunc dimittitis; *Вічна пам'ять*, лат. Suffragium; *псалма*, лат. psalmus, від гр. ψαλμός), *Алилуя* походить від гебрійського hallelujah ‘хвалить Єгови’. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що питома вага грецизмів у релігійній термінології на позначення назв піснеспівів є найбільшою.

Процес формування української релігійної богослужбової лексики ще остаточно не завершився, про це свідчить варіантність на всіх мовних рівнях. У групі досліджуваної термінології простежуються фонетичні (*четверопѣсньна / четверопѣснець, псалѣмосьнѣи / пѣсалѣмосьнѣи, икосѣ / ікѣсѣ, тропар / трепарь, ѡпакон / упакон, трьпѣсньна / трьпѣснець /*

трепѣснецъ / трѣпѣснецъ, каѳізма / каѳизма, антифон / антифѡнъ, катавасія / катавасіа, конѣдакъ / кондакъ / конѣдакъ, трончѣнъ / тронченъ, моучѣничѣнъ / мѣчениченъ; фонетично-орфографічні (отпустительный – відпустительний, утренній – ранній, ирмос – ермос – ірмос, алілуя – алилуя, прокимон – прокимен акафист – акахвист, акахтист – окахтист – акафіст; трѣпѣсньна / трѣпѣсньць / трепѣснецъ / трѣпѣснецъ, конѣдакъ / кондакъ / конѣдакъ, икосъ / ікосъ, тропар / трепарь, стихира / стихира / стихѣра / стихира, прокименъ / прокимонъ / прокѣменъ); словотвірні (псалѣмъ / псалѣмость, славословенік / славословеснік / славословенік, каноник, канонік, каноніст, канонний(-е), канонізація, канонізований, канонізувати, канонарх, канонархати; кондак/кондакар; тропар / тропаріон; ірмос / ірмолой / ірмологіон, стихира / стихар / стихирар, богородиченъ / богородичникъ; граматичні (псалѣмъ / псалѣмость); морфологічні (богородично / богородичнѣ, канонъ / канѣнъ, величні – величальні, прокимен – прокімен, поліелей – поліелей, трепар – тропар, стихира – стихира славослів'я – славослов'я, кафізма – катизма); формально-граматичні (ермосъ / ирмосъ / ермосъ; сѣдильна / сѣдильно / сѣдѣльна, стихира / стихира / стихѣра / стихѣра; прокименъ / прокимонъ / прокѣменъ; ексапсалмъ / ксапсалмъ; словотвірно-морфологічні (свѣтильно / свѣтильна, (-тъ) / свѣтиленъ; богородично / богородичнѣ; причастъно / причастънага/ съ причастнага / причастенъ); синтаксичні (стихири хвалитні – стихири на хвалитні – стихири на хвалитнях, стихири стиховні – стихири на стиховні – стихири на стиховнях – стихири зі стихами, канон воскресний – канон недільний, канон молебний до Богородиці – канон молебний до Пресвятої Матері Божої, кондак празника – кондак храму) варіанти.

Парадигматичні – гіперо-гіпонімічні й синонімічні – відношення становлять специфічну ознаку релігійної термінологіки загалом, назв піснеспівів зокрема. Залежно від виду богослужіння майже кожний піснеспів є гіперонімом у таких групах: 1) за характером піднесеності (критерієм урочистості): сумний (медитативний / радісний); 2) за кількістю осіб під час виконання співу: одноголосний (одноосібний) / багатоголосний (багатоосібний); 3) за критерієм тривалості в часі: скорочений / обширний (розтягнений у часі); 4) за ступенем змінюваності / незмінюваності: стабільний / та нестабільний. Кожний номен на позначення релігійного піснеспіву є гіперонімом у групі, яка виділяється за критерієм тематичного спрямування (покаянний, троїчний, Богородичний, заупокійний, відпустительний, великодній (воскресний), часом виконання (щоденний (несвятковий), недільний (святковий), ранішній, денний, вечірній, святих чи свята і т. д). Упродовж історичного розвитку виявлені такі синонімічні назви піснеспівів: согласіе / антифон, несідальне / акафіст, азматик / алилуарій, многомилостиве / поліелей, кенаник / причасний, ексапсалм / шестипсалміе, світильний / ексапостиларій, вічна пам'ять / заупокійний, які позначають одне поняття й уживаються в церковно-релігійних текстах.

Упродовж XI – XXI ст. зафіксовано повні й короткі форми назв піснеспівів (*сідален* – *сідальний*, *богородичен* – *богородичний*, *воскреснен* – *воскресний*, *хрестовоскресен* – *хрестовоскресний*, *троїчен* – *троїчний*, *блажен* – *блаженний*, *світилен* – *світільний*, *мученичен* – *мученичний*, *причастен* – *причасний*). Субстантивовані назви піснеспівів вживаються і в однині, і в множині (*богородичний* – *богородичні*, *воскресний* – *воскресні*, *троїчний* – *троїчні*, *світільний* – *світільні*, *покаянний* – *покаянні*, *відпустовий* – *відпустові*, *мученичний* – *мученичні*, *причасний* – *причасні* і т. д.). Паралельні форми чоловічого й жіночого та чоловічого і середнього родів характерні для лексем *світільний* (-а), *богородичний* (-о), *сідальний* (-а), *причасний* (-а, -о), *непорочний* (-а), *блаженний* (-а) на певних етапах функціонування української мови.

Стверджуємо, що процес формування й становлення сакральної лексики відбувався на історичному проміжку X – XIII ст. і постав наприкінці цього періоду як довершена системна організація. Внутрішньомовний, культурний, політичний та релігійний чинники вплинули на становлення й функціонування цієї системи.

Наступні століття привносили незначні зміни в релігійний мовний континуум, що свідчить про відносну замкненість релігійного стилю, консервативність (догматичність), головно – тенденцію до архаїзації, що певним чином корелює з усталеністю (незмінністю) християнських догматів.

У кінці XIX – на початку XX ст. відбувся процес переходу богослужінь з церковнослов'янської мови на українську, який сприяв виникненню варіантності майже на всіх рівнях української мови (лексичному, фонетичному, граматичному, стилістичному), що зафіксовано в сучасних лексикографічних джерелах.

Проведений аналіз на діяхронному зрізі дозволяє стверджувати, що назви піснеспівів у процесі формування та функціонування залежні від церковнослов'янської мови (її виражальних засобів) і грецької релігійної протосистеми. На сучасному етапі розвитку української мови назви піснеспівів вживаються в текстах нерелігійного характеру, що свідчить про перехід специфічно релігійної лексики до слів загальнономовного вжитку.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Пишна Н. І. Аспекти дослідження конфесійної лексики / Наталія Пишна // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка. Серія Філологія. – Дрогобич: Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2012. – Вип. XXX. – С. 78 – 89.

2. Пишна Н. І. До історії піснеспіву причасний (киноник) / Наталія Пишна // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство. –

Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка, 2014. – Вип. 1 (23) 2014. – С. 142 – 146.

3. Пишна Н. І. Історія найменувань *кондака* та *ікоса* / Наталія Пишна // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка. Серія Філологія. – Дрогобич: Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2013. – Вип. XXXII. – С. 97 – 107.

4. Пишна Н. І. Історія становлення назви *антифон* / Наталія Пишна // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. – Луцьк: Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – № 12 (289). – С. 125 – 130.

5. Пишна Н. І. Класифікація назв піснеспівів релігійної термінології / Наталія Пишна // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. – Чернівці: ВД “Родовід”, 2013. – Вип. 678: Романо-слов’янський дискурс. – С. 34 – 37.

6. Пишна Н. І. Лексема *ірмос* на позначення назв піснеспівів релігійної термінології / Наталія Пишна // Вісник національного університету “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”: зб. наук. праць. – № 791. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2014. – С. 134 – 137.

7. Пишна Н. І. Лексема *тропар* у системі назв піснеспівів релігійної термінології / Наталія Пишна // Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького національного університету: зб. наук. праць. – Вип. 10 / [редкол.: Ж. В. Колоїз (відп. ред.), П. І. Білоусенко, А. З. Брацкі та ін.]. – Кривий Ріг, 2014. – С. 99 – 106.

8. Пишна Н. І. Субстантиви на позначення назв піснеспівів релігійної термінології / Наталія Пишна // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): зб. наук. праць / [гол. ред. Н. Л. Іваницька]. Вінниця: ТОВ “фірма “Планер”, 2014. – Вип. 20. – С. – 11 – 15.

9. Пишна Н. І. Українська релігійна термінологія: до історії назви *канон* / Наталія Пишна // Spheres of culture: Journal of Philological, Historical, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies / Ed. by Ihor Nabytovych. – Lublin, 2013. – Volume IV. – С. 215 – 219.

АНОТАЦІЯ

Пишна Н. І. Назви піснеспівів в українській мові: синхронно-діахронний аспект. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01. – українська мова. – ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, Івано-Франківськ, 2016.

У дисертації здійснено синхронно-діахронний, лексико-семантичний, мовно-історичний аналізи назв піснеспівів в українській мові. Простежено динаміку їх формування й розвитку. Визначено джерела, шляхи становлення й функціонування назв піснеспівів. Розглянуто специфіку лексичних та семантичних процесів, що супроводжували формування досліджуваних лексем в українській мові.

Ключові слова: лексема, терміназва, піснеспів, семантика слова, релігійний стиль, релігійна термінолексика.

АННОТАЦІЯ

Пышная Н. И. Названия песнопений в украинском языке: синхронно-диахронный аспект. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10. 02. 01. – украинский язык. – ГВУЗ “Прикарпатский национальный университет имени Василя Стефаника”, Ивано-Франковск, 2016.

В диссертации осуществлен синхронно-диахронный, лексико-семантический, культурно-исторический анализы названий песнопений в украинском языке. Прослежена динамика их формирования и развития. Определены источники, пути становления и функционирования названий песнопений. Рассмотрена специфика лексических и семантических процессов, сопровождающих формирование исследуемых лексем в украинском языке.

Ключевые слова: лексема, название, песнопение, семантика слова, религиозный стиль, религиозная терминология.

SUMMARY

Pyshna. N. I. Names of chants in the Ukrainian language: synchronic and diachronic aspect.

Thesis for a candidate degree in philology in the specialty 10.02.01. – Ukrainian Language. – Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, 2016.

The thesis provides synchronic and diachronic, lexical-semantic, linguistic and historical analyses of chant names in the Ukrainian language. The dynamics of their formation and development is studied. Chant names' sources, ways of their formation and functioning are determined. The specificity of lexical and semantic processes that accompanied the formation of the Ukrainian lexemes under study is considered.

The synchronic and diachronic analysis of terminological group of chant names allows making some generalizations about the conditions of their emergence and development in the Ukrainian language, which, in our opinion, can be extrapolated to the entire system of sacred vocabulary.

Ukrainian religious chants emerged after the adoption of Christianity in Rus. The names of chants were borrowed from the Greek language or translated (loaned) from this language. As early as the tenth century, houses of worship had their church choirs and schools that laid the foundations of religious singing (chant). Some scholars argue, however, that chants, as well as other religious names, emerged much earlier, before the ninth century. This opinion is motivated by the fact that words for naming religious concepts of paganism were common in pre-Christian times already. With the introduction of Christianity, part of pre-Christian names in the Old-Ukrainian language disappeared and some were reconsidered or acquired new semantic augments to meet the needs of the new religion. Despite long (millennial) evolution, the cant names under study underwent very little modification and preserved their archaic forms until early twentieth century.

The Old-Ukrainian (Old- Kyivan) period was the time when chants in honor of the Saints - Princes Boris and Hlib (*contakion, canon, sticheron*), Volodymyr (*troparion*), Rev. Theodosius (*canon* and *sticheron*) appeared. Greek and Bulgarian priests and singers brought liturgical books and songs to Kyivska Rus from Byzantium. It is from them that the compositional and structural features of chants, prayers, domestic professional performance were borrowed. Many of the names denoting religious chants come from Greek and entered the Ukrainian language through religious, political and cultural ties of our ancestors with other nations. In this way borrowings appeared and enriched the active vocabulary of the Old-Ukrainian language. O. Horbach notes that some borrowings from Greek retained a Greek ending -os (*irmos, ikos*).

A number of lexemes were formed in the Old-Ukrainian language through semantic loaning from Greek and function in the Ukrainian language as secondary names. All this gives reason to say that most of religious terminology was formed in Old- Kyivan period.

Religious vocabulary for naming chants constantly develops. This progress gives rise to new words (synonyms) or transfers them to passive Ukrainian vocabulary. Some archaic names belonging to religious terminology have been completely ousted from Ukrainian vocabulary.

Sometimes we fix antonymic relation between individual chant names. They are usually opposed by semantic features.

Chant names are characterized by hyper-hyponymic, gender-voice relations, as well as structural and semantic classification features. For instance, generic concepts (*hyponyms: canon, contakion, troparion, sticheron, akathist, prokeimen* etc.) feature the common generic concept (*hyperonym*) - a religious chant. Each nomen denoting religious chant is a hyperonym in the group which is singled out by the criterion of thematic focus, timing, etc. Within hyponyms, we distinguish co-hyponyms. Co-

hyponyms are nominations that may have a different structure, similar words, roots or basic forms, word-combinations and common features on the level of meaning. Co-hyponyms that name chants in religious terminology are attributive word-combinations according to their structure.

Much of the composite (both simple and complex) chant names were borrowed into the Ukrainian language long ago, most have generally adapted to its phonetic, spelling and grammatical systems (with the same paradigm of declension and phonetic features as native Ukrainian names). The difference in spelling is attributed to the lack of a single universal standard of modern Ukrainian spelling regarding religious vocabulary.

Key words: lexeme, term, chant, word semantics, religious style, religious terminology.

Підписано до друку 05.09.2016.
Гарнітура Times New Roman. Формат 60ˆ84 1/6.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. акр. 1,16. Наклад 100 прим.

Друк «Швидкодрук»
вул. Д.Галицького,1, м. Дрогобич, 82100
Тел. (0324) 41-08-90
e-mail: drukstv@gmail.com